

Fastskoleloven 1860 og byggingen av skolehus

Lov om almueskolevæsenet paa Landet, ble vedtatt den 18. mai 1860. Loven representerte et veiskille i norsk skolepolitikk, og stilte krav om styrking av fagkretsen, bedring av lærerutdanning, økning av skoletiden og sist men ikke minst en hovedregel om faste skoler istedenfor omgangsskoler. På grunn av dette ble loven også ofte omtalt som fastskoleloven.¹ I dag har de fleste en forestilling om hvordan en skolebygning ser ut, men i 1860 var det kun et fåtall bygder som hadde faste skoler, og lite skilte disse bygningene seg fra øvrig bebyggelse. I tidsrommet 1860–1920 ble det bygget nærmere 4600 skolehus og det utviklet seg etter hvert en egen gjenkjennelig skolehusarkitektur.

I denne artikkelen skal jeg ta for meg byggingen av skolehus i perioden 1860 og frem til ca 1920. Målsettingen med dette er å se på når ble det bygget skolehus i ulike landsdeler, hvordan ble disse utformet, og når ble det etablert en egen skolehusarkitektur, dvs. når ble bygningene skolehus? Jeg vil også sette fokus på de føringer som ble gitt hva gjaldt utformingen av skolehus og se om disse ble fulgt.

I 1736 ble det innført tvungen konfirmasjon og i 1739 kom den første skoleloven, som fastslo at det var skoleplikt for alle barn på landet. Også skolehusene omtales kort i denne forordningen. Med forordningen av 1739 og ”plakaten” fra 1741 som dempet de sentrale krav i denne forordningen, ble den norske allmueskolen etablert. Det er viktig å understreke at plakaten av 1741 i stor grad ble styrende for en fremtidig skolepolitikk med betydelig lokalt selvstyre. I 1816 ble en ny skolelov vedtatt. Det viktigste i denne var at prestene i hvert prestegjeld ble gjort ansvarlige for at det ble laget budsjett for

---

¹ Innledende redegjørelse om fastskolereformen er i hovedsak basert på følgende arbeider; Dokka, Hans Jørgen. En skole gjennom 250 år. Oslo 1988. Dokka, Hans Jørgen. Fra Allmueskole til folkeskole. Oslo 1967. Helgheim, Johannes J. Allmueskolen paa bygdene. Oslo 1980.

allmueskolen, og hvordan midlene som trengtes skulle skaffes tilveie. Først i 1827 kom det en ny, fullstendig allmueskolelov.

Foto 1. Riibergske skole, på Jelsa, oppført i 1773, bygd med midler stilt til rådighet av Marcille Riiberg. I huset var det klasseværelse, kjøkken med spisskammer og en liten stue.²

Loven satte visse minimumskrav, deriblant at det skulle være faste skoler ved hver kirke, men regjeringen kunne gi dispensasjon fra bestemmelsen. Bestemmelsen hadde liten virkning og omkring 1850 var kravet på langt nær oppfylt. Fra mange ble det hevdet at omgangsskolen ivaretok den nære kontakten med hjemmene og mellom lærere og foreldre. A. O. Vinje skrev i Drammens tidende i 1853 at ”omgangsskolen er bedre end Fastskolen som en Anstalt for virkelig Folkedannelse”.

Foto 2. Rodestuen fra Nes på Romerike, oppført i 1852
Foto: Akershus fylkesmuseum

Da fastskolereformen trådte i kraft 1. januar 1861 var det allerede oppført ca. 600 faste skoler. Disse varierte i form og utseende alt etter hvor og når de ble bygget. Rodestuen som opprinnelig stod på Nes på Romerike, nå flyttet til Stien skole er tatt

---

² Når ikke annen er nevnt er alle foto tatt av artikkelforfatteren.

med som en typisk eksempel på en enkel skolebygning fra årene like før reformen.

Fra omgangsskole til fastskole

I 1858 ble det nedsatt en kommisjon som skulle se på allmueskoleloven. I 1859 hadde kommisjonen ferdig sin innstilling og samme år ble forslaget fremmet som proposisjon. Hartvig Nissen, en av samtidens sterkeste forkjempere for et bedre skolevesen men ikke medlem i kommisjonen, var kritisk til dens arbeide og fremmet derfor et privat lovforslag til Stortinget. Da kirkekomiteen kom med sin innstilling, hadde den i stor grad basert sitt arbeide på Nissens forslag. At det var behov for mer midler til skolestellet var begge lovforslagene enige om, men hvordan midlene skulle fordeles var det uenighet om. Nissen hadde foreslått å organisere amtene som større skolekommuner og la amtene fordele statsbidragene til kommunene. Dette ble så vedtatt av Stortinget. Pengene fra staten skulle bl.a. brukes til å øke lærerlønningene, til å styrke den høyere allmueutdannelsen og sist men ikke minst til bygging av skolehus. Et sentralt punkt i Nissens forslag var at statsstøtten skulle gjøres betinget av amtets egne bevilgninger. Heri lå det en betydelig skepsis til kommunene vilje til å satse på skolebygging. Komiteen innstilte på dette og verken i Odels- eller lagtinget ble det debatt om dette. Det skal her bemerkes at i Nissens innstilling var det den høyere allmueskolen som skulle styrkes både innholdsmessig og ikke minst økonomisk, men kirkekomiteen fulgte ikke Nissens anbefalinger på dette forholdet og det ble den lavere allmueskolen som skulle danne grunnstammen i en grunnskole for alle samfunnslag. I spørsmålet om faste skoler var Nissens forslag i stor grad lik kommisjonens innstilling, som sa at omgangsskoler måtte aksepteres ved siden av faste skoler. Men kommisjonen mente at omgangsskolen var en lite tilfredsstillende ordning og man måtte derfor søke å gjøre ”Fastskolen - i fuldkommene eller ufuldkommene Form – til Plikt overalt, hvor ikke Overbestyrelsen finder Omgangsskole uungåelig”. For å gjøre dette mulig foreslo kommisjonen at de gamle områdeinndelingene skulle avskaffes og at kommunene skulle inndeles i skolekretser. Disse kretsene skulle være så store at alle barn daglig kunne gå til

skolen. Men kirkekomiteen fant dette forslaget for radikalt, og føyde til at skolen kun ble gjort fast i de kretser hvor det var minst 30 barn som hver dag kunne gå til samme skole. Om loven skulle kreve fastskoler eller ikke, og om omgangsskoler kunne tillates, likestilles eller endog være å foretrekke ble den viktigste diskusjonen i det nye lovforslaget. Mange hevdet at omgangsskolen styrket båndene mellom familien og skoleverket. Flertallet i Odelstinget og et enstemmig lagting sluttet seg imidlertid til forslaget om faste skoler. Det ble imidlertid tatt med en regel som muliggjorde dispensasjon fra hovedregelen om fastskoler. ”Hvor kredsens Bosteder ligger mer adspredte, eller Stiftsdirrectionen efter Forestilling fra Skolecommisionen finder, at andre Hensyn gjøre Skolehold e eget Locale utilraadeligt, kan skolen holdes som Omgangsskole, dog at forsvarlig Locale afgives”.³ Den 18. mai 1860 ble ”Lov om Almueskolevæsenet paa Landet” vedtatt.

Foto 3. Ståby skole i Flekkefjord, oppført i 1909 er en typisk representant for de fullt utviklede skolehus med sterke innslag av sveitserstilsdekor..

Den gjenstridige allmue

I mye av den foreliggende litteraturen som omhandler skolereformene i siste halvdel av 1800-tallet, er fastskolereformen beskrevet som det store vendepunktet. Hans-Jørgen dokka skriver bl.a. ”Loven hadde ikke før trådt i kraft, før det begynte å utfolde seg et liv og en virksomhet omkring landsskolen som en ikke før hadde sett maken til”⁴. Joh. Helgheim skriver også at ”Retningslinjene frå departementet kom til å få innverknad på utforminga av skulelokala

³ Tønnesen, Hans Olav. Tekster og aktstykker til den norske skolehistorie, Oslo 1966, s. 105.

⁴ Dokka, Hans-Jørgen. Fra Allmueskole til folkeskole, s. 207.

kring i landet”.⁵ Arne Aarnes refererer også i artikkelen ”En skisse av skolebyggets historie i Norge”⁶ til Binneballes tegninger og veiledningsmaterieell som en beskrivelse av det som ble bygget og han konkluderer med at omkring 1900 hadde 70 % av kretsene eget skolehus. Vurdert i ettertid er det liten tvil om at fastskolereformen satte i gang et omfattende byggearbeid og allerede fire år etter var det bygget 716 nye skoler. Det undersøkte materialet viser at imidlertid at bildet nok ikke er så entydig som man tidligere har gitt uttrykk for. Både tidspunkt for når skolehusene ble bygget og hvordan disse ble utformet varierer sterkt, og det kan reises spørsmål ved om Binneballes tegninger fikk så stor innvirkning som mange har hevdet. Det synes som om deler av landet lenge etter 1860 stod med ”ein fot i gammeltida”⁷. Overskriften ”den gjenstridige allmue” er hentet fra E. Edwardsens bok med samme navn, hvor han ser på skole og levebrød i et nordnorsk kystsamfunn i tiden 1850–1900. Den gjenstridige allmue fantes også lengre sør, men gjenstridigheten tok kanskje andre former.

I 1861 er antallet faste skoler i eget lokale 613 i landet som helhet, noe som utgjør 9,9 % av de totalt 6189 kretsene. Hele 58 % av skolene holdes fortsatt som omgangssoler. Allerede i 1865 er det bygget 716 nye skoler, dvs. nærmere 180 skoler i året. De neste 10 år bygges det 771 nye skoler og i 1880 er det til sammen bygget 2560 skolehus, noe som medførte at ca 40 % av kretsene nå hadde faste skoler. Ved århundreskiftet var det bygget hele 4162 skoler og nå var det nærmere 70 % av kretsene som hadde fast skole i eget lokale. På dette tidspunkt hadde 44 % av kretsene i Suldal egne skolebygg, men fortsatt gikk 47 i omgangsskolen.

Det er imidlertid store regionale forskjellene noe som tydelig går fram av den landsdekkende statistikken fra 1895. Dette året hadde hele 91 % av kretsene i Akershus egne skolelokaler, i Hedemarken 84 %. I Nedenes er det 82 % som har egne, eide lokaler, i Lister og Mandal 60% i

nordre Bergenhus 44% Nordre Trondheim 50%, Nordland 36% og i Tromsø er det kun 30%.⁸

Dersom vi ser på statistikken fra 1885, ser vi at det også var betydelige lokale forskjeller. I Grimstad har hele 79 % av kretsene faste skoler i eget lokale, mens Flekkefjord på samme tidspunkt kun hadde en dekning på 8%. På dette tidspunkt var det kun 4 % som fortsatt gikk i omgangsskol i Grimstad, mens det i Flekkefjord fortsatt var 48 % av elevene som gikk på omgang mellom gårdene, 24 år etter fastskolereformen! Ved århundreskiftet var omgangsskolesystemet for lengst avskaffet i Grimstad, og her hadde alle kretser i lang tid hatt skole i eget bygg. I Flekkefjord var omgangsskolen formelt sett avskaffet, men kun 17 % av kretsene hadde eget skolelokale. De fleste kretsene leide rom. Hvor fast skolen egentlig var, kan det også settes et spørsmålstegn ved. I Bygdbola for Gyland skriver Lars Fr. Nuland at ”*men dei skiftes til, og hadde snart lokale på ein gard og snart på ein annan*”⁹. Så forskjellen fra omgangsskole til fastskole var nok ikke så stor. I Suldal i Rogaland var situasjonen noe bedre. Her hadde 63 % av kretsene faste skoler i eget lokale rundt århundreskiftet.

Denne gjennomgangen viser at det var betydelige regionale forskjeller i når skolehusene ble oppført. Se man på andre steder i landet forsterker dette inntrykket. Knut Tveit har i artikkelen ”eit alternativt perspektiv på norsk skolelovgiving 1739–1860” trukket frem Sørum og Frogner. Her ble det 5 år etter at fastskolereformen trådte i kraft bygget 6 nye, faste skoler med lærerbolig som erstattet for fem av kretsene og innen 10 år ble det bygget hele 10 nye skoler¹⁰. I Ullensaker ser vi den samme tendensen. Allerede før loven som krevde faste skoler ble vedtatt hadde man bygget 5 skoler i Ullensaker og kort tid etter 1860 hadde alle kretser faste skoler i egne lokaler. Allerede i 1901 vedtar skolestyret å foreta en ny kretsinndeling og bygge 8 nye skoler, denne gang arkitekttegnede¹¹.

⁵ Helgheim, Johannes, *allmugeskolen paa Bygdene*. Oslo 1980, s. 117.

⁶ Arne aarnes, *Skolen, årbok for norsk skolehistorie* 1991.

⁷ Sletta, Bjørn. *Agders historie*. Kr. sand 1998

⁸ SBB, *Skolevæsenets tilstand 1895*.

⁹ Bygdebok for Gyland, Lars. Fr. Nuland. *Flekkefjord 1960*.

¹⁰ Tveit, Knut. *Eit alternativt perspektiv på norsk skolelovgiving 1739-1860*, 133.

¹¹ Ullensaker bygdebok bd I og Romerike historielag bd 11.

År		Antall kretser	Eid skole	% Eid skole	% omga. skole
1861	Hele landet	6189	613	10	58
1865	Hele landet	6346	1329	21	39
1870	Hele landet	6338	1822	29	34
1875	Hele landet	6397	2100	33	19
	Nedenes	265	117	44	36
	Lister/Mandal	338	57	17	59
	Stavanger	437	144	33	53
1880	Hele landet	6350	2560	40	19
	Nedenes	255	145	57	29
	Lister/Mandal	345	74	21	44
	Stavanger	430	185	43	37
1885	Hele landet	6290	2932	46	15
	Grimstad*	24	19	79	4
	Flekkefjord**	25	2	8	48
	Suldal**	45	20	44	47
1890	Hele landet	6195	3244	52	12
	Grimstad	27	24	89	4
	Flekkefjord	25	2	8	48
	Suldal	39	21	54	3
1900	Hele landet	6011	4162	69	3
	Grimstad	21	21	100	0
	Flekkefjord	23	4	17	0
	Suldal	43	27	63	7
1910	Hele landet	5987	4699	78	1
	Grimstad	21	21	100	0
	Flekkefjord	22	8	36	0
	Suldal	41	34	83	2
1920	Hele landet	5960	5267	88	1
	Grimstad	18	21	100	0
	Flekkefjord	22	19	86	0
	Suldal	39	34	87	0

Tabell 4, viser antall kretser, % andel i omgangsskole og % andel i leide og eide skolebygg. Tallene er justert til hele desimal. Materialet er basert på "Beretninger om skolevæsenets tilstand" fra de respektive år fra SBBs arkiver.

* Omfatter de gamle kommuner; Landvik, Eide og Fjære

** Omfatter de gamle kommuner Nes og Gyland

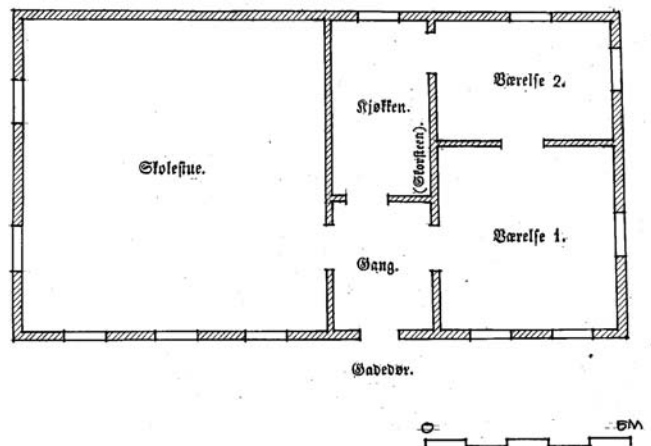
*** Omfatter de gamle kommuner, Suldal, Jelsa og Erfjord.

Utforming av skolehusene – byggeskikk eller arkitektur

Allerede samme år som den nye lov trådte i kraft, i 1861 skrev A. M Feragen en artikkel om skolehusene i tidsskriftet Den Norske Folkeskole, og om hvilke krav som måtte stilles til skolene. Feragen fokuserer i stor grad på lys og luft og at skolene, som han omtaler som kredsstuer, måtte være romslige, dette av hensyn til lærerens og elevenes helse.¹² Feragen kommer også med en detaljert beskrivelse av en skole for 50 barn.

¹² A. M. feragen. Den Norske Folkeskole 1861, s. 105.

Skoleværelset skal være på 24 ganger 24 fot, med minst 9 fot takhøyde. I dette rommet skal det videre være tre vinduer på sørveggen og to vinduer på østveggen.. Ettermiddagssolen burde man unngå. I tillegg til dette klasseværelset foreslår Feragen gang, kjøkken samt to rom, ett for læreren og et som elevene kunne bruke. Han tilføyer imidlertid at de to rom kan fjernes da de både kan være overflødige og kostbare. Alternativt kan kjøkkenet innredes som rom for læreren.¹³

Tegning 5, Illustrasjonen viser Feragens skisse til skolehus. Tegningen er utført av Ola Storsletten, NIKU og er basert på Feragens illustrasjon i Den Norske Folkeskole 1861.

Departementet ønsket imidlertid mer detaljerte beskriver av skolehusene. I 1861 lot departementet derfor innhente råd fra stiftsdireksjonene i amtene på hvordan skolehusene på landet burde utformes. Dette materialet ble så gitt arkitekt Thøger Leonard Binneballe for videre bearbeiding. Binneballe laget først en del utkast som ble fremlagt for Ingeniørbrigaden. På grunnlag av deres uttalelser utferdiget Binneballe til sammen 32 blad med forklaringer. Disse ble igjen sendt til skoledirektøren i Kristiania, skoleinspektøren i Kristiania, skolelærer og kirkesanger Feragen. På bakgrunn av deres uttalelser bestemte departementet å gi ut 10 av Binneballes forslag¹⁴. I avslutningsbemerkningen fra departementet heter det; "Departementet skal underdanigst tillade sig at bemerke, at det formeentlig maa ansees almindelig erkjent, at det vilde være saare gavnligt, at de localer, hvori Almueskoler paa Landet holdes, blive indrettede mer

¹³ A. M. feragen. Den Norske Folkeskole 1861, s. 110

¹⁴ Stortingsforhandlingene 1863, nr. 64.

overensstemmende med de for Børnenes Helbred og undervisningens Tarv vigtigste hensyn end Størstedelen af de Localer, som for Tiden hertil benyttes, hvilke efter den almindelige efraring som oftest lade meget tilbage at ønske i nævnte henseender”¹⁵. I 1863 ble ”Almindelige bemærkninger til Veiledning ved opførelsen af Allmueskolebygninger i landdistriktene” trykket og sendt ut til prestegjeldene¹⁶.

Binneballes tegninger av skolehus angir 8 ulike skolebygninger. I tekstdelen heter det at skolene bør ha en tørr byggegrunn, ligge fritt med byggets hjørner vendt mot de fire himmelretninger. Grunnmuren skulle være 2-3 fot høy. Plansjene inneholder også situasjonsplan med angivelse av skolens plassering i forhold til vedbod og privet (utedo), plan over gråstensmuren med krypkjellere og ventilasjonskanaler og den indre romfordeling. På tegningene er både kateter, pulter, tavle og skap inntegnet. Videre er det profiltegning av bygningen sett gjennom mønet i husets lengderetning og flere fasadetegninger. Det er også to egne plansjer som viser detaljutformingen av vinduer, gerikter, panel, dørblad, ventilasjon og møneutsmykning. I forlaget anbefales det at vinduene plasseres på den sydligste vegg, og det på de større skoler i tillegg er ett til to vinduer på veggen bak elevene. Med en slik vindusplassering på de minste skolene blir bygningens gavlvegg bygningens hovedfasade.

Hvor detaljert beskrivelsen var, fremgår av den teksten som knytter seg til tegningene av skolehuset for 24 elever: Til byggingen ville det medgå; 436 kubikkalen gråstein, 4300 murstein, 4 lester stenkalk, 20 lester murersand, 2800 takstein, 55 mønepanner. Eksakt beskrivelse av hvor mye materialer som ville gå med til rakbjelker, tilfarere, sperrer, bord og planker til kledning og golv, 100, 7 ” piker til laftingen, 4000, 4” til bordarbeide, 1000, 3” til bordarbeide, 500 5 ” til gulvene og 300 6” til dørene. I tillegg div. bolter og annet jernarbeide.

¹⁵ Stortingsforhandlingene 1863, nr. 64.

¹⁶ Almindelige bemærkninger til Veiledning ved opførelsen af Allmueskolebygninger i landdistriktene, Nationalbibliotektets samlinger. (tekstdel) Riksarkivet (tegnene).

Av detaljert snekkerarbeide er beskrevet; 8 fag vinduer som skulle være 5 ruter høye, 2 fag vinduer til gavlene, to stk dobbelte dører med vinduer over og en trapp. Også uthuset og utedoen er gitt samme detaljerte beskrivelse¹⁷.

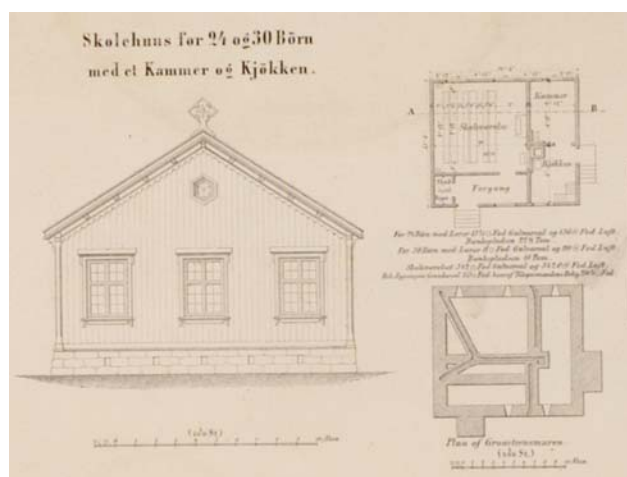
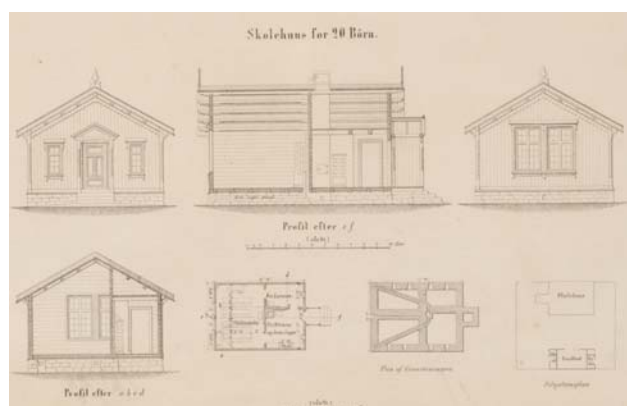
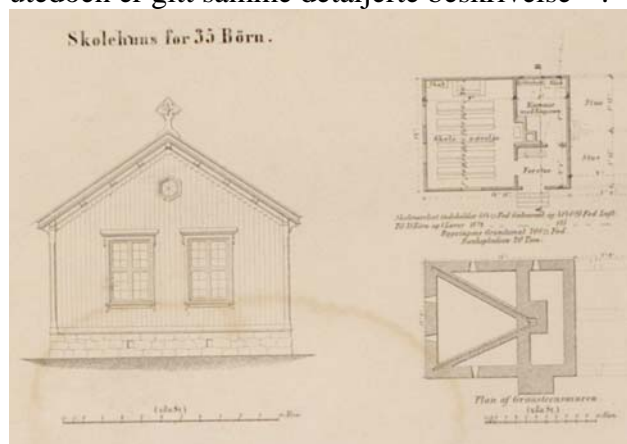

Foto 6,7 og 8 viser tre av skolehusene tegnet av Binneballes er hentet fra Departementets typetegninger som finnes arkivert i Riksarkivet.

¹⁷ Almindelige Bemærkninger til Veiledning ved opførelsen af Allmueskolebygninger i Landdistrikterne, Christiania 1863, s 15 ff.

Alle skolehusene som Binneballe utarbeidet tegninger for hadde ett klasseværelse. Den minste av de 8 skolene var kun ca 46 kvadratmeter stor og var beregnet for 21–24 barn. Den største var beregnet for 40 - 50 barn. Tre av de beskrevne skolehusene inneholdt også bolig for læreren, med kammers, stue og kjøkken. På et av de mindre skolehusene er det også inntegnet et kammers og kjøkken, men ikke noe oppholdsrom for læreren. Både bolig for lærer og overnattingsmuligheter i kammers var viktig, da det mange steder var mangel på lærerboliger og ofte måtte læreren bo på skolen eller privat på en gård i den tiden det ble gitt undervisning. Et forhold er verd å merke seg ved Binneballe's forslag og det er vektleggingen av ventilasjon. På tegninger er det inntegnet et meget avansert ventilasjonssystem, som skulle sørge for at gammel luft ble trukket inn fra to åpne rister i gulvet og at frisk luft kom inn gjennom et rør like ved eller bak oven, slik at denne ble oppvarmet.

Med erfaring fra Stortinget og Oscarshall....

Binneballe var både arkitekt og byggmester. Han var murmester ved oppførelsen flere monumentalbygg i Oslo, deriblant Oscarshall og Stortinget og byggeleder ved oppføringen av Rikshospitalet. Han har også tegnet flere større bygninger i Oslo, deriblant Nobelinstituttet i Drammensveien og Karl Johans gate 39¹⁸. Viktigere i denne sammenheng var at Binneballe hadde vært medlem i flere kommisjoner som krevde teknisk kyndighet, bl.a. byggingen av Trefoldighetskirken men viktigst var nok hans rolle som kirkedepartementets konsulent i bygningsfaget. Man kan jo reise spørsmålet om Binneballe, med erfaringer fra Oscarshall og fornemme leie- og forretningsgårder i Oslo, var rette mann å velge til å tegne små skolehus for bygdene. Viktigere enn hans erfaring var kanskje hans nærhet til kirkedepartementet, hans tekniske kyndighet og at skolehus i landdistriktene et nytt felt hvor få hadde eraring..

Omkring midten av forrige århundre ble det utarbeidet typetegninger for skolehus flere steder i Europa, og Binneballe har trolig gjort seg kjent med disse arbeidene. Allerede i 1851 ble det i det svenske tidsskriftet for praktisk bygnadskonst

och mekanikk trykket en artikkel om skolehus, men lite i denne skissen minner om de tegninger som Binneballe lot utføre i 1861-62. I større grad synes Binneballes arbeider å være inspirert av svensken Per Adam Siljeström og hans verk *"Innledning til skol-arkitekturen"* fra 1856¹⁹. Fra hans verks siteres *"Låt skolehuset vara beläget uti ett skolhus, och låt skolhuset vare skolhus, men ingenting annat"*. Siljeström ivret for et fritt plassert skolehus med rendyrkede funksjoner, kun på landet og i små byer kunne han akseptere flere funksjoner i samme hus, deriblant lærerbostad. Som et vedlegg til dette verket ble det samme året også utgitt plansjeverk med illustrasjoner som viste Siljeströms skolehusidealer. Paradoksalt nok var alle illustrasjonen til skolehus hentet fra USA. Først i 1865 ble det i Sverige gitt ut *"normalritningar till folkskolebyggnader"*²⁰.

I Norsk Kunstnerleksikon er Binneballes tegninger av skolehus fra 1863 omtalt som enkle og dekorfattige²¹. Binneballe oppdrag var å utferdige tegninger til skolehus under hensyntagen til *"den simpelhet og prisbillighet, som her måtte komme i betragtning"*²², og det var derfor ikke rom for vesentlige utskielser. På tross av denne begrensning har Binneballes skoletegninger i samtiden neppe har vært vurdert som dekorfattige eller enkle. Denne karakteristikken synes å være basert på sammenligninger med tidens mest betydningsfulle arkitekter og de mest artikulerte byggene som ble oppført i samtiden. I mange av de bygdene hvor disse skolene skulle oppføres var den gamle byggeskikken fortsatt rådende og Binneballes forfinede arkitektur med sterke sveitserstilsinnslag ble nok både oppfattet som moderne, fremmed og langt fra dekorfattig.

Binneballes forsalg til skolehus er i sitt ytre i stor grad preget av den nye arkitekturen, sveitserstilen. Alle de minste skolehusene i hans plansjeverk viser skoler hvor bygningens hovedfasade er bygningens gavl, og det er på disse gavlene det meste av utsmykningen er plassert. Slike gavlbygninger var på midten av 1800-tallet

¹⁹ Kristenson, Hjärdis. Skolhuset, ide og form. Lund/Kristianstad 2005, s. 55

²⁰ Kristenson, Hjärdis. Skolhuset, ide og form. Lund/Kristianstad 2005, s. 60

²¹ Norsk kunstnerleksikon, Ole Petter Bjerke, Oslo 1981.

²² Stortingsforhandlingene 1863, sak nr 64.

¹⁸ Norsk kunstnerleksikon, Ole Petter Bjerke, 1981.

relativt ukjent i store deler av landet, men forekom i den nye sveitserstilen. På flere av skolehusene er vinduene på fasadesiden også satt sammen slik at de danner sammenhengende vindusbånd på to eller tre vinduer. Før sveitserstilens inntreden var dette et ukjent trekk, men på flere av bl.a. Schirmer & von. Hannos bygninger fra midten av 1800 tallet er vinduer satt sammen å på denne måten²³.

Ett særtrekk ved Binneballes skolehus er den enkle men svært virkningsfulle dekoren. På tross av kravet om at bygningene skulle være simple [enkle] har Binneballe med enkle virkemidler gitt skolebygningene et forseggjort utseende med karakteristiske sveitserstils dekorelementer. Her er stående panel med en vakker buelist i avlutning mot et skråstilt bord opp mot takutspringet som igjen hviler på fint utformede konsoller, utskårne og dekorerte avlutninger på åsene som bærer takutspringet på gavlveggen, fint utformede gerikter som omkranser vinduene, med konsoller med samme utforming som de som "understøtter" takutspringet. Alt dette er typiske trekk ved den da moderne sveitserstilen. Vinduene er også detaljert tegnet i plansjene. De skulle være tofags med krysspøst, med fire ruter i det nederste faget og tre i det øverste. Dette var relativt uvanlig på samtidens sveitserstilsbygninger, hvor det enkle krysspøstvinduet var det vanligste. I tråd med sveitserstilens idealer har Binneballe på toppen av mønet plassert en utskåret firkløver eller en fransk lilje og i gavlen foreslått et tidstypisk sekskantvindu.

Både valg av Binneballe som arkitekt og hans karakteristiske skolehus i sveitserstil, må ses i lys av at prosjektet gjennomføres i det som omtales som "nasjonsbyggingens tidsalder". Både satsingen på bedre skolestell og byggingen av skolehus er motivert ut fra ønsket om folkeopplysning, nasjonsbygging og etablering av en felles norsk kultur. Dette gjaldt også utformingen av offentlige bygninger som både skulle være moderne, bygge opp og styrke en nasjonal identitet. Sveitserstilen representerte i stor grad et brudd med de gamle byggeskikkene,

og relativt raskt ble den nye stilen innlemmet i den folkelige byggeskikken²⁴. Et annet viktig trekk ved sveitserstilsarkitekturen var at den representerte et viktig element i etableringen av en nasjonal felleskultur. Mens stilartene forut for sveitserstilen i hovedsak var en etterligning etter forholdsvis fremmede, klassiske forbilder, så tok sveitserstilen opp i seg trekk fra den folkelige byggeskikken. Med sveitserstilen og den litt senere dragestilen fikk vi også et nasjonalt uttrykk i arkitekturen, et uttrykk som ble knyttet til en kollektiv, nasjonal identitet.

Nye føringer

I september 1872 stod en artikkel i Norsk Skoletidendes Maanedshefte av seminarlærer J. Jensen om "skolehuse og deres indre indretning". Her tas det opp en rekke forhold knyttet til skolebygningene, ikke minst hva gjelder innredningen av klasseværelset. Men i denne sammenheng er det av større interesse at Jensen kun 9 år etter at departementet hadde gitt ut veiledning til hvordan skolene burde utformes i flere kapitler diskuterer skolebyggets og klasseværelset form og størrelse, vinduenes plassering og utforming, uten å nevne departementets veileder med ett ord, og han kommer med konkrete forslag som direkte strider mot Binneballes tegninger, bl.a. vindusplassering og klasseværelsets hovedretning.²⁵

I 1886 ga departementet ut et nytt rundskriv med regler som skal legges til grunn ved byggingen av skolehus. Det sies i disse retningslinjene ikke noen om arkitektoniske utformingen og dekor, men mye om lys og luft og annet som i samtiden ble omtalt som "hygieniske forhold". Klasseværelsene skulle ha en rettvinklet form, takhøyden minimum 3,5 meter og minst 1,4 kvadratmeter gulvareal til hver elev. At luften var viktig understrekes ved at det ikke skulle være under 5 kubikk luft for hver elev. Videre skulle utgangsdøren fra klasseværelset være fra den veggen hvor tavle og kateter står og vinduene skulle plasseres slik at lyset falt in fra elevenes venstre side. Den totale vindusflaten skulle forholde seg til gulvflaten i forholdet 1:6, og

²³ Eldal, Jens Christian. Historisme i tre. Oslo 1998. fig. 351, 362, 363

²⁴ Christensen, A. L. Den norske byggeskikken. Oslo 1995, s. 280.

²⁵ J. Jensen, Norsk Skoletidend nr. 16, 1872., s. 243.

avstanden mellom vinduene skulle ikke overstige 0,9 meters bredde. Vinduene måtte videre føres så høyt opp under taket som mulig, og avstanden til gulvet måtte ikke overstige 7/12 av klasserommets dybde. Der dette ikke var mulig kunne man sette 2 vinduer på motstående side av rommet. Videre var det en rekke regler som gjaldt ventilasjon og oppvarming.²⁶

I 1898 kommer det også ut tegninger og angivelser om ventilasjonsinnretninger på skolebyggene²⁷. Neste rundskriv som omhandlet skolebygningenes utforming kom først i 1929²⁸. Dette nye rundskivet som avløste det gamle fra 1886, inneholdt lite nytt, og både vindusplassering, størrelsen på disse, størrelsen på klasserommene var det samme som angitt i rundskrivet fra 1886

”et uskjønt ydre, stygg form og stygg farge.”

I Norsk Skoletidende nr 35a fra 1888 er det en kort artikkel om hvor dårlig stelt det er med de norske skolehusene i landdistriktene. *”Paa mange steder er det bygget saa knapt og saa uforstandig, at baade skolen og lærerne er i høi grad brøstholdne (...)*”. Artikkelforfatteren mener at løsningen på problemet må være at det gis ut et nytt plansjeverk etter Svenske forbilder. I en artikkel i Norsk Skoletidend nr 49, 1893, hvor hovedtemaet igjen er å skaffe tilveie nye tegninger til skolehusene så sies det; *” de fleste skolehuse er bygget fullstendig uden plan omtrent som vore gamle fjøsbygnigner”*. I Aftenposten nr 920 og 926 fra 1897 er det utgitt to artikler om skolebygningene på landet. Det ble her påpekt at det var over 30 år siden det var utarbeidet tegninger til skolehus og inventar, og at det var et stort behov for dette²⁹. I samme artikkel hevdet det at herredene kan bygge slik de selv finner det for godt, og at man ikke trenger å følge uttalelser fra Sunnhetskommisjonen og overtilsynet. Som en konsekvens av dette uttales det videre at det er bygget mange lave, trange og utrivelige skolehus og en mengde av disse skolehus som allerede er bygget burde vært kasserte eller ombygd.

²⁶ Cirkulære fra den Kongelige Norske Regjering, Kirke- og Undervisningsdept. 23. mars 1886.

²⁷ Rundskr. fra Kirke- og undervisningsdept. 15. feb. 1898.

²⁸ Rundskrivelse fra Kirke- og undervisningsdept. Om skolebygningers opførelse og innredning.

²⁹ Aftenposten nr 920 og 925 1897.

I 1897 fremmet kirke departementet forslag om utarbeidelse av nye tegninger til skolebygninger på landet. Selv om forslaget var grundig forberedt, skisser til nye skolebygninger utarbeidet og den totale pris for nye tegninger ikke var mer enn 4700 kroner, ble forslaget meget overraskende avslått, med begrunnelse i at *”nu er opførelsen af skolehuse formentlig skredet saa langt frem at Foranstaltningen (nye tegninger) maa anses for mindre fornøden”*,.. og det ble påpekt at det var tvil om *”nødvendigheten af at det Offentlige leverer saadanne Tegninger.”*³⁰

Det mest kritiske innlegget i debatten om *”skolehusenes forskjønnelse”* finner vi i Norsk Skoletidend nr 14, 1899 hvor det siteres *”Som oftest vil man finde, at skolerne – især paa landet – verken hva bygning eller innretning og utstyr angaar, har noget tiltrækkende ved sig, noget som tiltaler skjønhetsansen og virker forædlende og opdragende. Selv i de mer velstaaende bygder har man i saa altfor ofte givet skolene et uskjønt ydre, stygg form og stygg farge.”*

Byggingen av skolehus i distriktene

For å se hvorledes man i distriktene etterlevde de sentrale lover og forskrifter for byggingen av skolehus, er det foretatt gjennomgang av skolehus som ble bygget i tidsrommet 1860–1920 i kommunene Grimstad, Flekkefjord og Suldal. Disse kommunene er valgt ut fordi de dekker byggingen av faste skoler i perioden 1860–1920. Av hensyn til eldre statistisk materiale som ikke er avgrenset etter dagens kommunegrenser, har jeg valgt å se på følgende eldre kommuner i de tre kommunene, Grimstad; Eide, Tjore og Landvik, Flekkefjord Nes og Gyland og i Suldal; Erfjord, Jelsa og Suldal. Ingen bykommuner er med i dette materialet. Informasjon og data om de enkelte skolehus er primært basert på bygdebøker, lokalhistorisk litteratur om emnet, samt kildemateriale fra Statsarkivet og interkommunalt arkiv i Vest-Agder samt SEFRAK registreringene.

Grimstad

Landvik, Eide og Tjore, heretter omtalt som Grimstad, var meget tidlig ute med å bygge skolehus, og flere roder hadde skolebygg før

³⁰ Stortingsforhandlingene 1897, tittel 24.

Foto 9, Lindtveit skole bygget 1865.

Foto 10, Jortviti skole bygget 1863

Foto 11, Fillingtveit skole bygget 1886

Foto 12, Hørte skole bygget 1884, med senere tilbygg

1860. I tidsrommet 1860-1870 ble det bygget 12 nye skolehus. Skolebygningene var relativt ensartede, men ikke helt like. Den vanligste typen hadde tre vinduer symmetrisk plassert på langveggen og ofte to på søndre kortvegg. Kun på Hørte skole er det en usymmetrisk vindusplassering. Det varierer om inngangen ble plassert på lang- eller kortveggen. Det er små variasjoner i bygningsens form, takvinkel og rominndeling. Hvorvidt de som oppførte skolene var inspirert av Binneballes tegninger er også vanskelig å si med sikkerhet. I grunnplan avviker de ikke stort fra hans tegninger for skolehus for 35 barn. Det som i første rekke skiller de første skolene i Grimstad fra Binneballes tegninger, er vindusplasseringen detaljutforming og dekor. Mens Binneballes tegninger viser relativt rikt utsmykkede bygninger, er skolene i Grimstad meget enkle og i svært liten grad påvirket av sveitserstilen. Her er ikke takutspring, gerikter, konsoller, dekorerte vindbord eller andre dekorative utskjæringer. Kun på Moy skole fra 1864 er det bevart en slik sveitserstilsdekor. Her er det bevart original belistning med småbuedekor rundt vinduene. Sli dekor finnes også på Binneballes tegninger, men det skal bemerkes at dette er et tidstypisk dekorelement, og ideen til dette kan vel så godt ha kommet fra annen ”moderne” bebyggelse i Grimstad, som hadde rik dekor, bl.a. Engene kirke, vigslet i 1849.

Foto 13, Bolighus i Homborsund

Det er karakteristisk at disse første generasjons skolebygg i Grimstadregionen, ”trevindustypen”, i liten grad skiller seg fra vanlig boligbebyggelse i regionen. Skolehusene har ofte samme form og utseende som de samtidige bolighusene.

De øvrige skolene i Grimstad varierer mer i form og utseende, men et gjennomgående trekk er en langstrakt form med symmetrisk plassert vinduer i front. I den ene enden av skolene var det vanligvis bolig for læreren. Ingen av disse skolene har sin direkte parallell i Binneballes tegninger. Det er interessant å bemerke at disse skolene i romdisponeringen i større grad er sammenlignbare med Feragens skisser fra 1861, Det som i første rekke er karakteristisk for disse bygningene er at de fortsatt i stor grad reflekterer den rådende, enkle byggeskikken i landsdelen og at skolene i liten grad er skiller seg fra samtidige bolighus.

Foto 14, Hesnesøy skole bygget 1875-1900.

Først når annen generasjons skoler oppføres i Grimstad får skolene en egen umisskjennelig ”skole-utforming”. Et godt eksempel på dette er Hombor skole fra 1924, som avløste flere gamle skolebygg i eide kommune.

Foto 15, Hombor skole, oppført i 1924.

Suldal

I tidsrommet 1860–1870 bygges det kun en skole i Suldal, på Herabakka. Denne flyttes senere til Førland. Skolen ble igjen flyttet på 1960-tallet, og

brant noen år senere. Eldre foto viser at skolen var relativt liten, med dør og to vinduer asymmetrisk plassert på langveggen mot sør. Det var også vindu på loftet. Bygningen hadde liggende panel og nesten ikke takutspring over gavlveggene. Denne skolebygningen skilte seg ikke vesentlig fra de skolene som ble bygget ti år senere i indre Ryfylke.

Foto 16, Hamrabø skule , oppført 1877-79. Vinduet til høyre på langveggen er innsett senere.

Foto 17, Suldalseid skole, oppført før 1879. Nye kvadratiske vinduer som er mindre en de opprinnelige er satt inn senere.

I tidsrommet 1870-1880 ble det bygget nye 8 skolehus. Det er flere fellestrekk ved disse skolene. Bygningene har en relativt kvadratisk form, liggende panel, lite takutstikk og to vinduer asymmetrisk plassert på den på den siden av langveggen. På enkelte av skolene er det også to vinduer på kortveggen. Inngangsdøren er plassert på kort eller langveggen lengst borte fra de to vinduene. Med unntak av Suldalseid skule, har bygningene ikke knevegg og et lavt røstet tak, noe som gjør loftet lite egnet for bruk. Innvendig består skolen av et lite kvadratisk klasseværelse, en liten gang og et lite kammer.

I neste tiår fra 1880-1890 er det liten byggeaktivitet i Suldal, men fra slutten av århundret og i begynnelsen av 1900 bygges flere

nye skoler. De skolene som oppføres på slutten av 1800-tallet bygges stort sett etter samme lesten som skolene som ble reist 20 år tidligere, med to vinduer plassert på den ene siden av langveggen, og i noen tilfeller ytterligere to vinduer på kortveggen eller motstående langvegg.

De skolene som ble oppført på 1860- og 70 tallet skilte seg ikke så vesentlig fra annen småhusbebyggelse i området, med unntak av at skolebygningene i større grad har en mer kvadratisk form enn samtidige bolighus. Det er når denne skolehustypen, uten vesentlige endringer oppføres helt på slutten av 1890-tallet at det blir en merkbar forskjell mellom skolehuset og øvrig bebyggelse, ikke fordi skolene, men øvrig bebyggelse har utviklet seg,

Foto 18, Høyvik skule , bygget 1897. Skolen var svært liten, og det ble fortalt at da man ble 13 elever i klasserommet måtte kateteret tas ut.

Foto 19, Finnvik og Marvik skulehus. Sistnevnte oppført i 1907. Begge flyttet og satt sammen til et bedehus i 1972. Disse to skolehusene representerer en utviklet skolehusarkitektur som var ens over store deler av landet.

Først inn på 1900-tallet begynner skolehusene å utvikle seg. Ikke minst blir vinduene større og satt tettere sammen. En typisk representant for denne skoletypen var Marvik skole.

Foto 20, Litlehamar skule, oppført i 1940.

Det skal likevel understrekes at det kan synes om Suldal i det hele er meget konservative hva gjaldt byggeskikken. Da Litlehamar skule ble oppført i 1940 ble det gitt et meget konservativt utseende med smårutete vinduer, symmetrisk plassert på fasaden. Lite minner denne skolen om samtidige og endog eldre skolehus i Grimstad og Flekkefjord.

Flekkefjord kommune.

Den første faste skolen i Flekkefjordsdistriktet ble høyst motvillige oppført i 1836 ved Bakke kirke, som en konsekvens av skoleloven av 1827. Først da den lokale skolekommisjonen ble truet med straff for oppsetsighet, trass og forvorpethet mot øvrigheten ble skolen ved Bakke kirke oppført³¹. Denne første skolehistorien fra Bakke synes å være karakteristisk for den senere skolehistorien i distriktet. Den første faste skolen i Nes kommune var på Tjørsvåg hvor det i 1864 ble kjøpt en eldre gårdsbygning som ble tatt i bruk som skolelokale³². Den øvrige skolebyggingen i Nes og Gyland kom imidlertid meget sent i gang. Av de totalt 17 skolene som ble oppført i disse to kommunene ble kun to oppført før århundreskiftet. De fleste ble oppført mellom 1900- og 1936 da den siste, Øysæd skole, ble bygget.

Den første bygning som var oppført som skolehus, ble bygget i 1877 på Lavoll i Nes kommune. Skolen var meget enkel, bestående av ett klasserom et lite kammers og gang. I 1890 ble kretsene inndelt på nytt, og som en konsekvens av dette ble det på Sunde, like ved byen oppført et

³¹ Slettan, Bjørn. Agders Historie, 1840-1920. S. 102.

³² Seland, Joh.. Bygdebok for Nes. Flekkefjord 1983. s. 352.

stort skolebygg med tre klasseværelser, rom for læreren og to rom til kommunale møter. Opprinnelig var Lavoll skole ikke så ulik den første generasjon skoler i Grimstad, med tre vinduer på langveggen og to på kortveggen. I motsetning til tre-vindusskolene i Grimstad er vinduene på Lavoll skole usymmetrisk plassert. Innvendig var det klasseværelse, lite kammers og gang.

Foto 21, Lavoll skole, oppført i 1877 med nyere til venstre.

Da Stordrange skole blir bygget over 20 år senere, i 1898, ser vi imidlertid at skolehuset begynner å endre karakter i forhold til de tidligere skolehusene både i Flekkefjord, Suldal og Grimstad. Det mest markante er vinduene som både er blitt flere, større og ikke minst høyere.

Foto 22, Stordrange skole oppført i 1898

Dersom man videre ser på de skolene som bygges like etter århundreskiftet, ser vi at denne tendensen ytterligere forsterkes. Vinduene som nå står tett sammen, blir nå enda høyere og går like til oppunder taket. Fasaden blir med dette åpen og gir mye lys inn til klasseværelset. Utover dette har lite skjedd med bygningens form og romlige inndeling.

Foto 23, Gyland skole i Lilunden, oppført 1909.

Klasseværelset er fortsatt kvadratisk med kateter på kortveggen mot vest. I tillegg er det en liten gang og et kammers/kjøkken. Sistnevnte er i de aller fleste tilfeller opprinnelig, eller på et meget tidlig tidspunkt, omgjort til kjøkken. Verd å legge merke til er kjelleren som nå er innredet, bl.a. til sløydsl. Det er også verd å bemerke at bygningen hadde stående panel noe som var svært uvanlig for landsdelen.

Ikke helt etter planen.

Med Binneballes detaljerte tegninger og det faktum at mange amt stilte som krav for å gi tilskudd at skolene³³, skulle man forvente at typetegninger fra 1863 skulle være avgjørende betydning for utformingen av skolehusene. Gjennomgangen av de tre kommunene viser at så ikke er tilfelle. Alle de små skolene som Binneballe laget typetegninger til, dvs ettromsskoler for henholdsvis 21, 20, 24 og 30 barn (Planche nr III og IV) viser alle skoler hvor bygningens fasade med flest vinduer er plassert i gavlveggen. Ingen av de undersøkte skolene i Grimstad, Suldal eller Flekkefjord viser dette karaktertrekket i sin rendyrkede form. De undersøkte skolebygg har alle fasader hvor de fleste vinduer er på langveggen. Enkelte skoler, bl.a. Bleskestad, i Suldal er imidlertid plassert slik at gavlen vender mot dalen (utover) dette er det nærmeste man kommer Binneballes gavlbygg.

De undersøkte skoler ligger alle i områder hvor det var vanlig med liggende panel. Det er derfor ikke uventet at skolehusene også fikk slik panel, i motsetning til Binneballes bygninger med stående panel. Det som er mest karakteristisk med Binneballes tegninger er den relativt rike

³³ Dokka, Hans-Jørgen., fra Allmueskole til folkeskole. Oslo 1967, s 212.

paneldekoren. Slik dekor er nesten fraværende i det undersøkte materialet. I Vik i Sogn, som også ligger i den del av landet som tradisjonelt har liggende panel, finnes en skole med både stående panel og dekor svært lik den Binneballes foreslo.

Det er heller ingen ting som tyder på at skolene opprinnelig har hatt slik dekor og at denne senere er fjernet, noe mange eldre foto viser.

Foto 24, Dekor under vindu på Moy skole i Grimstad, oppført i 1864

Uten at det er foretatt en total undersøkelse av alle skolehus i landet, skal det ikke trekkes for bastante slutninger på dette, men de undersøkte kommunene, samt spredte søk andre steder i landet, tyder på at Binneballes paneldekor i liten grad nedfelte seg i de lokale skolebygninger.

Foto 25, Helleland i Vik, oppført 1863, er en av få skolehus på vestlandet med stående panel og sveitserstilutforming som monner om Binneballes forslag..

Foto; Fylkesarkivet i SFFf.

Dersom man skal påpeke noen likhetstrekk mellom Binneballes tegninger og de skoler som ble bygd, så må dette være romdisponeringen.

I henhold til Binneballes tegninger skal klasseværelset alltid ligge i bygningens søndre hjørne og vinduene plasseres i søndre vegg, og ved behov også et teller to vinduer i veggen bak elevene. Pultene måtte videre plasseres slik at lyst kom inn fra venstre side. I mange tilfeller synes denne rom- og vindusdisponeringen å være fulgt. Det skal imidlertid bemerkes at Binneballes forslag til vindusplassering, og mange av de skolehus som ble oppført på 1860 og 70-tallet, heller ikke i vesentlighet skiller seg fra Feragens forslag til utforming av skolehus fra 1861. Binneballes vektlegging av ventilasjon, har vært vanskeligere å etterspore i det undersøkte materialet. Det er imidlertid på Åsarøy skule fra 1902 i Suldal, påvist inntaksrør for friskluft like ved ovnen i henhold til Binneballes anvisninger.

Først punkt i departementets veiledning sier at det bør velges en fritt beliggende og tørr byggegrunn. Uten at det er foretatt en systematisk vurdering av disse forhold, må det bemerkes at det kan synes som om svært mange av de skoletomter som ble valgt i liten grad oppfylte disse krav. Når tomter skulle stilles til disposisjon var det sjeldent de beste tomter som ble utpekt, og ofte etter krangel mellom gårdene om skolens plassering, endte det ofte med at skolen ble oppført midtveis mellom gårdene på heller triste tomter³⁴.

I større grad enn Binneballes tegninger kan det syne som et anonymt sirkulære fra kirke- og undervisningsdepartementet fra 1886 har vært medvirkende til å forme en egen skolehusarkitektur. I dette sirkulæret het det at vinduene skulle utgjøre 1:6 del av gulvarealet og at vinduene, som ikke skulle ha større avstand enn 90cm. skulle gå helt opp til taket. Her fremgår det også at inngangsdøren til klasseværelse skal være i rommets fremste del. Dette er trekk som går igjen på mange av de skolehusene som oppføres på slutten av 1800-tallet og tidlig på 1900 tallet, spesielt i de deler av landet hvor det tidligere ikke hadde vært noen tradisjon for bygging av skolehus, eksempelvis Flekkefjord. Det er disse føringene som gir disse skolehusene det karakteristiske "skolepreget". De høye og tett stilte vinduene skiller også disse skolehusene fra

³⁴ Bygdebok for Gyland, Lars. Fr. Nuland. s 211.

de mange, samtidige bedehusene i de samme distriktene, - i bedehuset kom lyset innenfra.

Et raskt streif over skolehus andre steder i landet viser at man ikke får en egen skole-arkitektur før man kommer på slutten av 1800-tallet. Bødalen skule som ble oppført i 1901/02 var andre generasjons skolehus i Bødalen.³⁵

Foto 25, Bødalen skule, oppført 1900/01. Begge tegningene er utført av Ivar Refsdal i 1918. Brukt etter tillatelse fra Fylkesarkivet i SFFF.

Bygningen som også rommet lærerbolig, var meget tradisjonelt utformet, og skiller seg ikke fra øvrig boligbebyggelse på Nordvestlandet på dette tidspunktet. Selv de skoler som bygges sentralt i landet i Aker kommune, tett ved Oslo minner i stor grad om ordinære bolighus fra samtiden. Et godt eksempel på dette er Klemetsrud gamle skole, oppført i 1867.

Foto 28, Klemetsrud skole

Store forskjeller

Ansvar for å bygge skolehusene ble i all vesentlighet lagt på de lokale kretsene og kommunene og det ble derfor ofte spart på det meste når bygningene skulle oppføres. Bidragene fra amtene utgjorde ikke store summer. Da Vågsholt skole i Eide kommune

(Grimstad) ble bygget 1865, var omkostningene på 280 spesidaler. Dette ble dekket med lån på 150 spesidaler fra Opplysningsvesenets fond, 50 spd. Fra Grimstad sparebank og kun 60 spd. fra amtets skolekasse³⁶.

De betydelige, geografiske forskjellene i når skolene ble oppført kan ha mange årsaker, og er i seg selv en studie verd. I Agders Historie³⁷ viser Bjørn Slettan at også lærerlønningene varierte mye. Mens en lærer i Nedenes i 1873 i snitt tjente 173 spesidaler i året, tjente en lærer i Lister fogderi kun 79 spesidaler i året. Til en viss grad reflekterer dette de enkelte kommuners økonomi, og det er ikke tvil om at Nedenes i denne perioden gjennomlevde en kraftig økonomisk vekst, ikke minst basert på handel og skipsfart. Det er imidlertid også store forskjeller mellom de mer sammenlignbare kommuner Suldal og Flekkefjord. Det undersøkte materialet i begge disse to kommunene representerer både bygder som har en økonomisk vekst i siste halvdel av 1800-tallet og bygder med tradisjonell økonomi. Det kan synes som om Flekkefjord, med Gyland og Nes ligger langt etter i satsningen på skolevesenet, sammenlignet med andre kommuner. For å sitere Slettan så kan det synes som om disse kommunene har "eit bein i gamletida". Som utdypende eksempel kan også nevnes at Gylanskretsen, så sent som i 1898 søker om å få bruke nytestamentet som lesebok istedenfor Jensens lesebok og da herredsstyret den 26.02.1906 endelig vedtok å bygge de første skolehusene på Nuland og Gyland (Lilunden), valgte oppsitterne på gården Gyland å holde privat skole med egen lærer på bedehuset i to år fordi de ikke fikk viljen sin om plasseringen av skolehuset.³⁸

De store forskjellene i når skolehusene ble bygget gjenspeiles også i bygningenes form. Skolene som bygges i Flekkefjordsdistriktet bygges sent, men de gis alle et ut fra samtiden meget moderne uttrykk og for de fleste et umisskjennelig skolepreg. Det kan synes som om når man først

³⁶ Sagaen om en sørlandsbygd, Eide sogns historie. Dannevig Birger. Kragerø 1972, s. 400.

³⁷ Slettan, Bjørn. Agders Historie, s. 8

³⁸ Bygdebok for Gyland, L.. Fr. Nuland. Flekkefjord 1960

³⁵ Skulesoge for Vik, Arne Inge Sæbø 2005.

valgte å bygge skolehus i Flekkefjord, så skulle det gjøres skikkelig.

I Indre Ryfylke bygger man de første skolehus langt tidligere. Spesielt skal fremheves de indre bygder i Suldal, hvor skolebyggingen kom i gang allerede på 1870 tallet. Uten at det skal gjøres til et stort tema i denne sammenheng, må det nevnes at de indre bygder i større grad enn de ytre bygder synes å være karakterisert ved folkeopplysning, frilynt ungdomsrørslø og fravær av vekkelsestilstander til langt ut på 1900-tallet. Frekvensen av bedehus er også langt lavere her enn i de ytre kystbygder. "Suldølingane heldt seg i lengste laget til den ortodokse kristendommen slik prestane forkynte han i kyrkja".³⁹ Det som bygges av skolehus i indre Ryfylke er i større grad preget av konservative holdninger til byggeskikken. Selv det som bygges på slutten av 1890-tallet gis en tradisjonell og til dels gammelmodig utforming. Først et godt stykke inn på 1900 tallet er det i Ryfylke mulig å snakke om en egen skolearkitektur som skiller seg fra øvrig byggeskikk.

Da de første lovene som påbød bygging av faste skoler kom i 1827 og 1860 hadde man ikke en klar forestilling om hvordan skolehuset skulle se ut. I all hovedsak ble vedtak om bygging av skolehus, hvor dette skulle plasseres, hvor stort dette skulle være og hvordan dette skulle utformes overlatt til de enkelte kommunene, dette var både en arv etter plakaten av 1741 og skoleloven av 1860 som i stor grad overlot ansvaret til lokale myndigheter. De tegningene som ble utgitt i 1863 var ment å være veiledende for byggingen av skolebyggene⁴⁰, og den utforming som Binneballe og departementet foreslo i 1863 var nok i de fleste distrikter fremmed og i liten grad tilpasset lokal byggeskikk. Konsekvensen av dette var at skolehusene som ble bygget i stor grad representerte en videreføring av lokale tradisjoner, hvor håndverkere benyttet lokale materialer og bygget slik man alltid hadde gjort. Det kan også se ut til at en ikke skal underslå betydningen av Feragens lille artikkel fra 1861,

hvor han kommer med forslag til skolehusenes utforming.

Først på 1890-tallet ser vi en markant endring i skolehusenes utforming. Årsakene til dette er nok flere, men det skal ikke underslås at rundskrivet fra departementet fra 1886 har hatt en medvirkende betydning. En slik bestemmelse imidlertid ikke vært mulig uten at både den teknologiske utvikling og de allmenne holdninger til byggeskikken hadde endret seg. På samme måte må man også konkludere med at Binneballes tegninger til skolehus i liten grad ble etterlevd, fordi tegningene brøt med den lokale byggeskikken. Feragens enkle skisse var enklere å forholde seg til. Gjennomgangen av litteraturen omkring dette temaet viser imidlertid også at det i stor grad skortet både på viljen og kanskje evnen til å bygge skolehus i mange bygder.

Utvalgt og sitert Litteratur:

- Dannevig**, Birger. Sagaen om en Sørlandsbygd. Eide sogns historie. Kragerø 1972.
- Dokka**, Hans-Jørgen. Fra allmueskole til folkeskole. Oslo 1967.
- Drange**, Ernst Berge. Erfjord, gardar og folk. Sand 2004
- Edwardsen**, Edmund. Den gjenstridige allmue. Oslo 1992
- Foldøy**, Ola. Suldal kultursoge. Jelsa II. Suldal 1981.
- Grankvist**, Rolf. Utsyn over norsk skole. Trondheim 2000
- Hagen**, Torodd. Skolemuseer i Norge. Tidsskriftet Skolen 1994–95.
- Helgheim**, Johannes. Allmugeskolen paa bygdene. Oslo 1980.
- Hoftun**, Hallvard M. Suldal kultursoge. 1981
- Kristenson**, Hjördis. Skolhuset, ide og form. Lund 2005
- Kleppa**, Johannes, Reise i Bedehusland. Bergen 2003
- Flekkefjord 1983
- Nuland**, Lars Fr. Bygdebok for Gyland. Flekkefjord 1960.
- Sanderud**, Roar. Fra P.A. Jensen til Nordahl Rolfsen. Oslo 1951.
- Seland**, Johannes. Bygdebok for Nes Herred.
- Slettan**, Bjørn. Agders Historie 1840-1920. Kristiansand 1998.
- Sæbø**, Arne Inge. Skulesoge for Vik. Vik 2005
- Tveit**, Knut. Eit alternativ perspektiv på norsk skulelovgeving 1739-1860. Tidsskriftet Skolen 2001.
- Våge**, Magnus. Erfjord bygdebok. 1959

³⁹ Suldal kultursoge, Halvard Hoftun, 1981, s. 296.

⁴⁰ Stortingsforhandlingene, 1863, sak nr. 64.